

Turinys

	<i>Kinijos dinastijų chronologija</i>	9
	<i>Svarbiausių Kinijos istorinių asmenybių apžvalga</i>	13
	<i>Kinijos žemėlapis</i>	18
1	Kiniškoji pasaulio istorija.....	23
2	Gimusi dominuoti.....	35
3	Supervalstybės gimimas.....	57
4	Supervalstybė įsitvirtina.....	93
5	Barbarai prie sienos.....	122
6	Pagaminta Kinijoje.....	155
7	<i>Pax sinica</i>	183
8	Vakarų vandenyno barbarai.....	220
9	Pertrūkis.....	247
10	Grąžinti Kinijos didybę.....	270
11	Supervalstybė atsikuria.....	298
	<i>Padėka</i>	321
	<i>Bibliografija</i>	323
	<i>Kinų kalbos adaptuotų (sulietuvintų) tikrinių vardų rašymas</i>	333
	<i>Nuorodos</i>	337
	<i>Rodyklė</i>	347
	<i>Apie autorių</i>	357

Pirmas skyrius

Kiniškoji pasaulio istorija

Ilgai nebuvo vieninga, imperija turi susivienyti, o ilgai buvusi vieninga – susiskaldyti.

„Pasakojimas apie Tris karalystes“ – kinų romanas

Tokio dalyko kaip pasaulio istorija nėra – ar bent nėra tokios istorijos, kuri visiems reiškia tą patį. Kuri pasaulio istorija svarbi jums, priklauso nuo to, kas esate, kur gyvenate ir iš kur kilote. Ji lemia, kuo tikite, ką valgote, kaip meldžiatės ir tuokiatės, kokiai visuomenei priklausote, kaip suvokiate pasaulį ir kokia vieta tame pasaulyje jums tenka. Mintis, kurias audžiate galvoje, pasėjo jūsų pasaulio istorijos pasakojimas: mitai, legendos, istorijos, knygos ir eilėraščiai, iš kurių sužinojote apie didvyrius ir piktadarius (tikrus ar išgalvotus), lemiamas akimirkas, lūžius, įtakingiausias filosofines idėjas, užkariavimus, atradimus, apreiškimus, revoliucijas, pergales ir pralaimėjimus mūšiuose, didžiuosius vyrus ir moteris... tačiau kartu ir apie kitus, kurie nebuvo tokie didūs.

Ši pasaulio istorija yra bendrybė jums ir daugeliui kitų, tačiau ne visiems. Restorane prie gretimo stalo sėdintis ar oro uosto terminale pro šalį praėjęs nepažįstamasis gali turėti visai kitą įsitikinimų visetą, išsirutuliojusį skaitant visai kitas knygas apie kitus įvykius ir veikėjus iš jo pasaulio istorijos. Kiek jūsų pasaulio istorijose bendrybių – iš dalies priklauso nuo atstumo. Jei restoranas, kuriame leidžiate laiką, yra, pavyzdžiui, Naujajame Džersyje, jūsų pažiūras suformavusi pasaulio istorija žmogui iš Jokohamos, Kolkatos ar Adis Abebos tikriausiai

bus daug mažiau reikšminga nei kam nors iš Los Andželo, Toronto ar Londono.

Pasaulio istoriją sudaro gijos, iš kurių rezgasi atskiri pasakojimai. Retkarčiais gijos susiliečia: plinta religijos, dalijamasi technologijomis, mainomasi prekėmis. Tačiau kone per visą istoriją jos labai dažnai draikėsi katra sau. Kol nebuvo išaušusi žaibiškų skaitmeninių ryšio priemonių, didžiųjų lėktuvų ir greitųjų traukinių epocha, gijos persikirsdavo daug rečiau, o tos, kurias skyrė dideli geografiniai atstumai, – beveik niekada. Kai vienos gijos žmonėms atrodė, kad dėl kokios filosofinės idėjos, sumanaus karaliaus ar pragaištingo karo dangus maišosi su žeme, kitur tai kartais likdavo bemaž nepastebėta. Daugelis pasaulio gyventojų nė nenutuokė, kad Šiaurės ir Pietų Amerikos gija apskritai egzistuoja, kol 1492 metais Kristupas Kolumbas ten neužklydo.

Jei gimėte ir užaugote „Vakaruose“, tai yra Europoje ar tokiam iš jos atsiradusiam darinyje, kaip Jungtinės Valstijos, jūsų pasaulio istorijos variantas paprastai prasideda nuo senovės Graikijos, jos filosofų, dramaturgų ir poetų – Homero, Aristotelio, Sokrato, Sofoklio ir visos jų kompanijos; nuo mitų apie Dzeusą ir kitus dievus, Heraklį ir Persėją, nuo Atėnų ir demokratijos ištakų. Pasakojimas sklandžiai tęsiamas pereinant prie Romos, jos įstatymų, respublikos, Cezario ir imperijos, Konstantino ir krikščionybės sklaidos. Prieinamas Bažnyčios įsiviešpatavimas, Karolis Didysis ir Šventoji Romos imperija, pilių ir riterių laikai. Paskui įžengiame į didžiųjų geografinių atradimų laikotarpį, pasakojame apie Reformaciją, Renesansą, Šviečiamąjį Amžių, pramoninę revoliuciją – Vakarų vyravimo pasaulyje didžiuosius ramsčius; tautinių valstybių susidarymą ir žmogaus teises; Cervantesą, Shakespeare'ą, Dickensą, Rousseau, Adamą Smithą ir Locke'ą; Newtoną, Darwiną ir Freudą; George'ą Washingtoną, Thomą Jeffersoną ir respublikos gimimą Amerikoje. Apie visa tai pasakojant, epizodiškai šmėkšteli ir kitos gijos: Aleksandro Makedoniečio užkariavimai Azijoje; kryžiaus žygiai ir konfliktai su islamo pasauliu; hunų, mongolų ir osmanų įsiveržimai; vergų prekyba su Afrika. Tačiau dažniausiai kitų istorijos gijų įvykiai su šiuo pagrindiniu pasakojimu siejasi tik netiesiogiai arba neturi jokios reikšmės. Indijoje išpūdingai suklestėjo Maurijų, Guptų ir Mogolų, o Amerikos žemynuose – Inkų ir Actekų imperijos; buvo parašytos Vedos, Buda sakė pamokslus, Angkore imta statyti šventyklas, polineziečių tautos apsigyveno Ramiojo vandenyno regione... o kas nors sėdėdamas Prancūzijoje to nei matė, nei girdėjo, bet, jei ir būtų žinojęs, nebūtų kvaršinęs galvos.

O dėl žmonių, gyvenusių ten, kur draikėsi kitos istorijos gijos, – galima apibendrinti atvirksčiai. Mes Vakaruose žinome, kaip žuvo Cezaris, Napoleonui išmušė Vaterlo valanda, o Kolumbas leidosi į kelionę per mėlynuojantį vandenyną. Šią medžiagą išmokome mokykloje, sužinojome namie ar iš televizijos. Tačiau kitur pasaulyje daugeliui to neteko sužinoti. Mokyklose jie mokėsi kitos istorijos iš kitokių vadovėlių; skaitė savus mitus ir epines poemas; kitomis maldomis kreipėsi į kitus dievus; ėmė pavyzdį iš kitų asmenybių, gilinosi į kitų filosofų mintis, apsvarstė kitus karus. Todėl jie mato pasaulį kitomis akimis.

Pavyzdžiui, kinai. Jiems tas pasakojimas apie graikus ir romėnus, Jėzų ir Lutherį, „Iliadą“ ir „Hamletą“ galėtų būti kad ir kitos planetos istorija. Jų kelias vedė atskira pasaulio istorijos gija, kur veikė gausybė savų personažų, gyvavo kitų filosofų ir poetų parašyta kita pamatinė literatūra, vyko kiti didieji mūšiai, žygdarbiai ir katastrofos su savo didžiosiomis – ar ne tokiomis didžiomis – asmenybėmis. Kinus, kaip ir mus, vakariečius, sukūrė sava pasaulio istorija.

Ši knyga yra pasakojimas apie tą kiniškąją pasaulio istoriją. Jis neapėmia visų istorinių Kinijos įvykių. Čia nerasite imperatorių sąrašų, nesužinosite, kaip visi jie iškilo ir žlugo, nebus išsamiai aptartos politikos ir visuomenės permainos ar nuodugnai nagrinėjama Kinijos kultūra. Visa tai nesunkiai rasite kitur. Tačiau tolesniuose puslapiuose skleidžiasi tas pasakojimas, kuris suformavo kinų pasaulėvaizdį ir, dar svarbiau, supratimą apie jų vaidmenį pasaulyje.

Vakaruose ši pasakojimą iš tikrųjų žino tik nedaugelis. O tai negerai, ypač dabar, kai Kinija pasaulinėje įvykių arenoje darosi vis stipresnė. Apie ją esame linkę kalbėti žiūrėdami pro savos pasaulio istorijos akinius. Vašingtono, Londono ar Paryžiaus diplomatai, akademikai, politikai ir žurnalistai suka galvą, kaip Kinijai rasti vietos mūsų pasaulyje. Tačiau kinai padėtį mato visai kitaip. Jie turi sava istorija, – ir, beje, labai ilga istorija, – pagrįstą savo supratimą, kokia yra jų vieta pasaulyje ir kaip pasaulis turi atrodyti. Suprasti Kiniją šiandien įmanoma tik susipažinus su šia kiniškąją pasaulio istorija.

Ko nori Kinija? Tai didžiausias XXI amžiaus klausimas. Neginčytina, kad iš šioje epochoje kylančių supervalstybių ji svarbiausia. Kaip tai pakeis dabartinę pasaulio tvarką, kurią suprojektavo ir kuriai galiojant nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos viskam dirigavo Jungtinės Valstijos, – tai analitikų centrų studijų, Kongreso posėdžių, begalės laikraščių ir

užstalės pašnekusių tema visiems nuo Vašingtono iki Tokijo. Ką gi dabar, įgijusi tiek naujos galios, Kinija darys? Taps Vakarų ir jų sąjungininkų partnere, o gal norės pakeisti pasaulį, iškiepyti naujas vertybes, įdiegti naujas institucijas, naujas prekybos ir finansinės veiklos tradicijas? Ar ji žais pagal mūsų taisykles, ar kurs naujas?

Iš esmės į šiuos klausimus atsakyti gana paprasta: Kinija nori to, ką visada turėjo. Beveik per visą istoriją ji buvo viena iš supervalstybių, o dabar nori vėl tokia tapti.

Žinoma, mūsų dienomis Kinijos politinių vadovų tikslai kiti nei 1000 m. po Kr., jau nekalbant apie 1000 m. pr. Kr. Vis dėlto jos nuostata dėl pasaulio visame didingame istorijos kelyje – o vien tas laikotarpis, apie kurį galima papasakoti remiantis patikrinamais rašytiniais šaltiniais, prasidėjo daugiau nei prieš tris tūkstantmečius – tam tikra prasme buvo nuostabiai pastovi. Įkvėpti tokios istorijos, kinai turi tvirtą nuomonę dėl vaidmens, kurį jie ir jų šalis pasaulyje mūsų dienomis *privalo* atlikti – o iš tikrųjų privalės ir visada ateityje. Jie mano turį teisę būti viena iš pirmaujančių pasaulio jėgų ir visuotinėje santvarkoje nori atgauti jiems deramą aukščiausią vietą.

Iš dalies ši samprata remiasi istorine tiesa. Beveik per visą savo gyvavimo istoriją Kinija buvo didžiausia, pavojingiausia, turtingiausia ir pažangiausia Rytų Azijos civilizacija. Kinai kūrė įmantrią poeziją dar kai jų kaimynai apskritai neturėjo rašto. (O korėjiečiai, japonai ir kiti, pradėję vartoti raštą, perėmė kinų rašmenis.) Jie buvo valstybingumo, technologinių naujovių, filosofijos, literatūros ir ekonominės santvarkos pirmūnai. Šiems pažangios kinų civilizacijos vaisiams paplitus visuose aplinkiniuose kraštuose, Rytų Azija tapo savitu pasaulio kultūrinio regionu. Jo gyventojai nuo Japonijos iki Vietnamo ir dar atokesnių sričių skaitė kiniškas knygas, kinų pavyzdžiu kūrė teisyne, perėmė jų mokymo metodus, laikėsi kiniškų diplomatijos normų, o grietinėlės atstovai dar ir mokėsi kinų kalbos. Kinų akimis, kiniškasis pasaulis buvo tapatus visam pasauliui. Nors jie žinojo gana toli už savo šalies sienų gyvuojant kitas didžiąsias civilizacijas, – romėnų, persų, indų, – ir dažnai joms jautė pagarbą, vis dėlto tos kitos visuomenės buvo taip toli, kad negalėjo Kinijai tiesiogiai sudaryti kliūčių vyrauti savoje Rytų Azijos teritorijoje ar, tai ne mažiau svarbu, kinams sužadinti abejonių dėl savo viršenybės.

Amžiams slenkant, atsirado norinčių šią tvarką sugriauti. Protarpiais Kinija įgydavo milžinišką karinę galią, jos ranka siekė nesvetingų dykumų, stepių ir kalnų tolybes, o karybos laimėjimai buvo ne men-

kesni nei romėnų legionų net jų didžiausios galybės laikais. Be to, kinai buvo didieji ginkluotės ir kitos karinės įrangos išradimų kūrėjai – iš jų žinomiausias parakas. Tačiau, kad ir turėdama tokių pranašumų, kaip gyventojų gausa ir turtai, karybos srityje Kinija iš tikrųjų vyravo ne visada. Jos armijoms kailį iškaršdavo tai tiurkai, tai mongolai ir įvairiausios kitos klajoklių gentys, tai vietnamiečiai, japonai, tibetiečiai, britai... sąrašą galima tęsti.

Tačiau norint atlikti supervalstybės vaidmenį reikia daug daugiau nei turėti gerą kariuomenę. Pažvelkime į Jungtines Valstijas mūsų dienomis. Taip, Amerika yra stipriausia pasaulio karinė jėga. Tačiau tai nereiškia, kad ji laimi visus karus, – apie tai tereikia paklausti Korėjoje, Vietname ir Afganistane tarnavusių ir puikiai kovojusių vyrų ir moterų. Gal šie pralaimėjimai ar jėgų pusiausvyra pasibaigę karai ir pakirto Amerikos savigarbą, gal pakenkė jos geram vardui, tačiau pasaulinės galiūnės padėties per daug nesumenkino. Jos stiprybės pagrindai siekia plačiau ir toliau nei vien ginklo galia. Jungtinės Valstijos tebėra ekonomiškai stipriausia pasaulio valstybė, be to, viena iš pirmaujančių ir esminių technologijų srityje. Visame pasaulyje prekybininkai ir finansininkai savo reikalams iš valiutų renkasi dolerį. „Dow Jones“ pramonės indekso svyravimai ir Federalinės rezervų sistemos sprendimai lemia pasaulio akcijų rinkų ir valiutų kursų pakilimus bei nuosmukius. Tačiau bene daugiausia lemia nepriylgstama Amerikos kultūrinė įtaka. Anglų kalba visame pasaulyje yra verslo, prekybos, diplomatijos ir švietimo *lingua franca*. Visi žiūri Holivudo filmus ir klausosi amerikietiškos popmuzikos, pasauliui norma tapusius amerikiečių idealus – teisę į „gyvybę, laisvę ir laimės siekimą“, žodžio laisvę, demokratiškus rinkimus, visuotinę lygybę – perima daugelis kitų šalių; o tie, kam teko nelaimėti gyventi šalyse, kurios taip nesielgia, pavydi.

Beveik nuo pat savo istorijos pradžios Kinija turėjo ir tuos kitus galios ramsčius, tad supervalstybės padėtį išlaikė kylant ir leidžiantis daugeliui permainingo likimo bangų. Nuo žmonijos istorijos pradžios Kinija daug laiko buvo ekonomiškai stipriausia pasaulio šalis, ar bent ne itin atsiliko nuo stipriausių. Daugiau nei du tūkstantmečius ji lyg variklis palaikė plačių prekybinių ryšių tinklą gyvastį. Mes, vakariečiai, esame linkę tikros pasaulinės ekonomikos atsiradimą tapatinti su Europos išgalėjimu. Tačiau pasaulio ekonominė sistema, kurios širdis buvo

* Žodžiai iš JAV nepriklausomybės deklaracijos. Vertė Oksana Bogatyr, cit. iš: *Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 93.

Kinija, susidarė šimtmečiais anksčiau, nei portugalai, olandai ir britai paėmė Rytų ir Vakarų prekybą į savo rankas. Be to, jau ir iškilus Europai Kinija šimtmečius išlaikė ankstesnę padėtį: tebebuvo ekonomiškai svarbiausia pasaulio šalis, pasaulio ekonominio augimo ir prekybos varomoji jėga. Nepamirškite, kad Kristupas Kolumbas į nežinomybę leidosi ieškodamas ne Meksikos, o Kinijos.

Mat Kinija pasaulio ekonominėje sistemoje atliko ypatingą vaidmenį: pati buvo besotė išteklių rajūnė, – jos regionas visais laikais buvo vienas gausiausiai gyvenamų pasaulyje, – bet ir turėjo neprilygstamų gebėjimų gaminti pasaulio trokštamus dalykėlius. Šiandien stebimės Kinijos pramonės mastais, tarsi tai būtų nauja, – o iš tikrųjų viskas tiesiog grįžo į senas vėžes. Jau nuo romėnų laikų Kinija buvo vienas iš gamybos centrų, o dar svarbiau, kad prekes paprastai gamindavo pažangiausiomis technologijomis. Daugelis užsienio pirkėjų nė nenutuokė, kaip tos kiniškos prekės padarytos. Kinams pradėjus kokias nors prekes kepti masiškai, europiečiai dažnai paskui dar šimtmečius nesugebėdavo atkartoti jų gamybos proceso. Kinijos eksportuojamos produkcijos pasaulis taip geidavo, kad tenykštės vartojimo prekės vienos pirmųjų tapo tikrais visuotiniais simboliais – tos epochos „Apple“ išmaniaisiais telefonais ir „Nike“ sportbačiais.

Kinija viršūnėje išsilaikė ir kultūriškai. Net ir suskaldytą ar draskomą politinių neramumų šalį kaimynai tebelaikydavo teisės, valdžios institucijų, literatūrinio meistriškumo ir meno stilių pavyzdžiu. Dalį Kinijos ar net ją visą užplūdę atėjūnai neįstengdavo atsispirti pralaimėtojų kinų kultūros traukai ir patys ją perimdavo. Šia prasme nugalėtieji būdavo tikrieji užkariautojai. Iki XIX amžiaus Korėjoje kinų klasikinė literatūra ir kiti tekstai buvo švietimo pagrindas. Nuo Rytų Azijos istorijos pradžios Kinijos civilizacija šiame regione daug laiko buvo *tapati* civilizacijai apskritai.

Dėl tokios didelės bendros politinės, ekonominės ir kultūrinės įtakos Rytų Azijoje išgalėjo kiniškoji pasaulio tvarka. Kinijos ekonominė sistema sudarė milžiniško prekybos tinklo branduolį; jos valdžia nustatydavo diplomatijos normas visam regionui; jos knygos, kalba, filosofija ir menas keitė visų kitų tautų kultūrą. Kinija kūrė taisykles, o visi jų laikėsi.

Ne mažiau svarbi už materialiąją buvo Kinijos mitinė galia. Kinai sukūrė sudėtingą nacionalinę ideologiją, kurioje sau paskyrė vadinaimosios Dangaus paskliautės, tai yra jiems žinomo pasaulio, valdytojų

vieta. Jų imperatorius nebuvo šiaip eilinis, toks kaip kitų valstybių karaliai, valdovas, o Dangaus sūnus, aukščiausiųjų jėgų atstovas žemėje, taigi – neprilygstamas. Teoriškai jo galia buvo beribė, o valdžia – visuotinė. Tokia kinai laikė ir pačią savo civilizaciją, o savo kultūrą taip tikėjo esant pranašesnę už kitas, kad net tapatino su kultūra *apskritai*. Iš tikrųjų civilizuoti galėjo būti tik perėmusieji kinų papročius (nors kai kuriems neužteko ir to). Buvo laikotarpių, kai kinų tikėjimas savo pranašumu išties buvo pagrįstas: dinastijos turėjo daug galios, o kita-taučiai iš visur keliavo nusilenkti Dangaus sūniui. Protarpiais, Kinijai susilpnėjus, toks pasaulėvaizdis įgaudavo daugiau teorinį pobūdį, tačiau atlaikė visas istorines imperijos likimo permainas – ne tik pergalių, bet ir katastrofų laikus. Permainingoje kiniškojoje pasaulio istorijoje ši nuostata tarsi cementas visada palaikė kinų pasaulėvaizdžio vientisumą. Idėjos kai kada turi daugiau galios nei faktai.

Paskui įvyko istorijos tėkmės pertrūkis. Kiniškajai pasaulio istorijos gijai susikirtus su vakarietiškąja, iš visų pusių staiga pasipylė smūgiai. Jie pakirto šalies galią. Kinų armijas gėdingai įveikė Vakarų valstybių patrankos. Tačiau pasaulinę galybę šalis prarado ne vien todėl. Juk kinai per visą istoriją karus pralaimėdavo, deja, labai dažnai. Tačiau šįkart pertrūkį lėmė tai, kad konfliktuojant su Vakarais neatsilaikė nė vienas Kinijos galios ramstis. Neliko nei ekonominės galybės, nei technologinių pranašumų, išblėso kultūrinė įtaka, o ilgai puoselėta valdžios sistema pasirodė nieko verta. Vakarams pertvarkius visą Rytų Aziją, kiniškasis pasaulis subyrėjo. Kilo grėsmė net kinų kultūros pranašumo ideologijai – jie ėmė abejoti dėl savo tradicijų vertės. Supervalstybės laikai baigėsi.

Tačiau laikotarpis, kai šalis neteko pasaulinės galios, ilgoje kinų laiko skalėje tebuvo akimirka – vos keli puslapiai daugiatomėje istorijoje, užimančioje ištisą bibliotekos lentyną. Viskas pasikeitė tik nuo XIX amžiaus vidurio – kinų masteliais, beveik vakar. Nuo tada šalies vadovai nuolat dėjo pastangas atkurti senąją galią, atitaisyti iškraipytą kiniškosios pasaulio istorijos pasakojimą ir gražinti ją į senąsias vėžes, iš kurių Kinija niekada anksčiau nebuvo išėjusi. Praeityje kinams turėtus galios ramsčius kaskart pavykdavo atkurti. To jie siekia ir dabar, XXI amžiuje. Ar jiems pavyks? Dabartiniame tikrai globalizuotame pasaulyje, kur vienas žmogus vos palytėjęs išmaniojo telefono ekraną gali turėti įtakos kitam, gyvenančiam kitoje Žemės pusėje, atsakymas į šį klausimą lems visų mūsų pasaulio istorijų gijas.

Imperijos iškyla ir žlunga. Graikų, Romos, Bizantijos, Ispanijos, Britanijos, Osmanų, Abasidų, Persų, Mongolų, Mogolų ir kitų imperijų jau nebėra. Jos paliko pėdsakų, – valstybių sienas, įstatymus, architektūrą ir kalbas, – tačiau kaip politiniai vienetai išnyko. Gali atrodyti, kad taip atsitiko ir Kinijoje. Ji nebeturi nei dinastijų, nei imperatorių, o senieji imperatorių rūmai Pekine, Uždraustasis miestas, dabar tėra pramoga turistams.

Tačiau Kinijos imperija – ne tokia kaip kitos. Gana daug jos išliko. Kaip nacionalinė valstybė ji yra toje pačioje bendroje geografinėje srityje susidariusių ankstesnių nepriklausomų kiniškų politinių vienetų naujas variantas. O dėl paties Kinijos politinės sistemos pagrindo – daro įspūdį nepaprastas patvarumas: imperatorių dinastijų epocha truko 2100 metų. Mes, vakariečiai, esame linę į jos istoriją žiūrėti kaip į virtualią dinastijų, tarsi jų valdovai tebutų buvę vis nauji Uždraustojo miesto nuomininkai: pasibaigus vienos dinastijos nuomos sutarčiai, atsikraustydavo naujo valdovo šeima. Mums atrodo, kad keičiantis pavadinimui – Tang, Song, Ming – vienos imperinės valdžios vietą daugmaž užimdavo kita. Tačiau iš tikrųjų tokia samprata netiksli. Kai kuriais laikotarpiais (ir daugelis jų truko ilgai) Kinija būdavo susiskaidžiusi į viena kitai priešiškas valstybes, o kitais laikais ją valdė kitataučiai užkariautojai. Dinastijas siejo kai kurios bendrybės, jos išlaikė hierarchišką ir vienvaldišką santvarką, tačiau anaip tol nebuvo vienodos. Kiekviena prisitaikė prie savo laikų ir turėjo tik jai būdingų bruožų. Bet nauji valdovai remdavosi pirmtakų sukurtu instituciniu ir ideologiniu pagrindu.

Tačiau Kinijos politinėje istorijoje nuostabiausia, kad šalis labai dažnai buvo vėl naujai sujungiamą į imperiją. Ji tikrai galėjo pasukti Europos keliu: regionas, turintis bendras kultūrinės ir istorines prielaidas, ilgainiui galėjo subyrėti į atskiras konkuruojančias valstybes su savomis kalbomis, valdžia ir tikslais. Tačiau Kinijoje tokie fragmentai visada būdavo naujai sulipdomi. Dar prieš Kristų gimusi vienos Kinijos idėja buvo nepajudinama. Šaliai susiskaidžius, politinį elitą kaskart apimdavo noras atkurti vienybę. Didžiai vertinamas XIV amžiaus kinų romanas „Pasakojimas apie Tris karalystes“ prasideda sakiniu: „Ilgai nebuvo vieninga, imperija turi susivienyti, o ilgai buvusi vieninga – susiskaldyti.“¹

Gali atrodyti, kad mūsų dienomis Kinija šios maksimos atsisako. Paskutinis imperatorius 1912 metais buvo nuvarytas nuo sosto. Pekine reziduojanti vyriausybė laiko save komunistine, svarbiausių jos ideolo-

gijos principų pagrindas yra marksizmas-leninizmas (doktrina, importuota iš kitos pasaulio istorijos gijos). Šiuolaikinė Kinija – ne imperija ir jokia dinastija jos nevaldo. Tai nacionalinė valstybė, sutvarkyta vakarietiškais principais, be to, pagal europietiškas tarptautinių santykių normas suburtos tautų bendrijos narė.

Tačiau panašumų, siejančių XXI amžiaus kinų viešpatiją su jos imperinėmis pirmtakėmis, daug daugiau, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dabartinė valdžios struktūra ne taip jau ir skiriasi nuo dviem tūkstantmečiais anksčiau sukurtos senosios, gyvavusios dinastiniais laikais: Kinija – centralizuota valstybė su galios centru sostinėje, tvarkanti šalies reikalus tarpininkaujant išsikėtojusiam valdininkų tinklui. Kaip ir anuomet, provincijos turi gana daug neoficialios autonomijos, o aukščiausi sostinės pareigūnai tebėra amžinai nepatenkinti nežinia kur atokiai dirbančiais ir nepriklausomai mąstančiais valdininkais. Kinų patarlė „dangus – aukštai, o imperatorius – toli“ mūsų dienomis tinka ne mažiau nei visada.

Tačiau iš esmės Kinijos imperijos santvarka buvo autokratinė. Oficialiai imperatorius turėjo neribotą valdžią. Jo veiksmus ir sprendimus varžė tik moralės draudimai, rūmų gyvenimo precedentai, kai kada – atkaklūs patarėjai. Tačiau formaliai imperatoriaus žodis buvo įstatymas. Čing dinastijos Kangsi (*Kāngxī*) imperatorius* rašė: „Suteikti žmonėms gyvybę ir ją atimti – tai imperatoriaus galios.“² Ir anaip tol nepersūdė.

Tokio vieno žmogaus, kurio žinioje būtų kitų gyvybė ir mirtis, Kinijoje mūsų dienomis nėra. 1949 metais įkurta Liaudies Respublika turi konstituciją, įstatymų leidybą ir teisinę sistemą. Tačiau šis pasidalijimas egzistuoja tik popieriuje, o praktiškai Kangsi apibendrinimas tebeturi tiesos atspalvį. Aukščiausi vadovai gali elgtis, kaip patinka, o partijos kadrai, teisėjai ir valstybės tarnautojai turi daryti, kas liepiama. Su tais, kurie mėgina valstybei priešintis, elgiamasi griežtai. XXI amžiaus Kinijos politinė sistema yra gal net ties totalitarizmo riba. 2018 metais dabartinis prezidentas Si Dzinpingas (*Xi Jìnpíng*) pasirūpino, kad šalies konstitucijoje būtų panaikinti jo pareigų kadencijos ribojimai. Vadinasi, jei norės, galės nelyginant imperatorius valdyti iki gyvos galvos. O neretai paranojiškiems imperijos laikų valdininkams būtų patikę įsitaisyti Si po ranka turimas moderniausias technologijas, leidžiančias klausytis kinų telefono pokalbių, skaityti tekstines žinutes, elektroninius laiškus, stebėti judėjimą, pirkimo įpročius ir finansines operacijas.

* Kangsi – ne vardas, o šio imperatoriaus valdymo devizas, rašomas prieš titulą. (Red. past.)

Be to, dabartinis režimas į dinastijų laikų valdžią ima panėšėti ir kitkuo, o tai tiesiogiai turi įtakos jo pasaulėvaizdžiui ir veiksams pasaulinėje įvykių arenoje. Įkurti Kinijos komunistų partiją prieš šimtmetį paskatino šalies konfliktai su galingomis Vakarų valstybėmis. Jos steigėjai, kaip ir daugelis to meto intelektualų, manė, kad tradicinė Kinijos valdysena ir jai įgyvendinti sukurtos institucijos šiuolaikiniam pasauliui netinka; kad, neatsisakiusi senųjų tradicijų, kinų liaudis bus pasmerkta vergauti, nes šalį pamins ir kolonizuos stipresnės Europos valstybės. Partija gana ilgai darbavosi, mėgindama su šaknimis išrauti visą tradicinės Kinijos palikimą: religijas, filosofiją, šeimos vertybes, švietimą, ekonominę sistemą ir taip toliau. Šiaip ar taip, komunizmo misija yra sugriauti esamą sugedusią visuomenę ir vietoj jos sukurti utopiją be išnaudojimo. Jo formulė – „kiekvienas – pagal sugebėjimus, kiekvienam – pagal poreikius!“* Šiuolaikinėje Kinijoje su jos laukinių Vakarų kapitalizmu, elektromobilių prigrūstomis stovėjimo aikštelėmis ir prabangiais prekybos centrais nieko panašaus nėra. Taigi dabartiniai vadovai uoliai stengiasi atkurti tą tradicinę kultūrą, kurią ankstesnieji didžiulėmis pastangomis mėgino sunaikinti. Prezidentas Si asmeniškai propaguoja senuosius imperijos laikų etikos kodeksus, aukština tų laikų literatūrą ir valdžios ideologiją. Komunistinis režimas vis labiau panėšėja į naujovišką dinastinę valdžią.

Daugeliui mūsų, vakariečių, šis posūkis link totalitarizmo kelia susirūpinimą. Kinijoje maždaug prieš šimtą dvidešimt penkerius metus gimęs troškimas turėti daugiau demokratinių teisių taip niekada ir neišsipildė, o autoritarizmas su kiniškąja pasaulio istorija dera labiau. Kitaip nei vakariečiai, kinai mielų prisiminimų apie senovės respublikas neturi. Kinijos santvarkai vystantis, politinis idealas ištikus tūkstantmečius buvo autoritarinė vienvaldystė. Tai nereiškia, kad kinai nusipelno – ar patys nori – gyventi kęsdami despotišką valdžios režimą. Tačiau, norėdami vakarietiškais principais sukurti atstovaujамąją valdžią, šalies vadovai būtų priversti remtis europietiškais ar amerikietiškais pavyzdžiais, o ne dairytis jų savo šalies praeityje.

Galima apibendrinti: tai, ką mes Vakaruose laikome normaliomis ir net itin svarbiomis šiuolaikinės visuomenės ypatybėmis, kinams yra palyginti nauja. Neatimamų žmonijos teisių idėja, valstybių lygiateisiškumas tarptautinės diplomatijos pasaulyje, konstitucinė valdžia, nepri-

* Žodžiai iš K. Marxo veikalų „Gotos programos kritika“, cit. iš: Marksas K. *Gotos programos kritika*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 20.

klausomi teismai, lyčių lygybė Kinijoje yra neseniai atsiradusios idėjos, o ne ilgos šalies istorijos dalis. (Tiesą sakant, Vakaruose jos taip pat gana nesenos.) Žvelgdami į pasaulį, neretai užmirštame, kad kitų tautų gyvenime politika, visuomenė ir ekonomika vystėsi ne taip, kaip mūsų, todėl jos gali turėti kitus idealus ir teikti pirmenybę kitkam. Tai sakydamas, siekiu ne pateisinti priespaudą, kurią kinų tauta dabar kenčia, o tik atkreipti dėmesį, kad kiniškosios pasaulio istorijos padariniai buvo kitokie nei vakarietiškosios. Darydamasi vis įtakingesnė pasaulio įvykių teatro veikėja, Kinija su savimi atsineša savo ilgos istorinės kelionės palikimą, kuris kartais garbingas, o kartais – ne.

Istorija yra tai, kuo ją laikote. Nors dažnai galime sutarti dėl svarbiausių faktų – *X* metais prasidėjo karas ar ponas *Y* laimėjo rinkimus, – įvykių ir jų reikšmės interpretacija visada yra permainingas ir nesutarimų kupinas vyksmas. Kaip apibūdiname istorinę asmenybę ar aiškiname įvykių grandinę, priklauso nuo epochos, kurioje gyvename, nuo mūsų išsilavinimo, nuo mūsų pasaulėvaizdį suformavusios pasaulio istorijos gijos. Šią pamoką išmokau per pirmuosius studijų metus Pensilvanijos universiteto koledže Filadelfijoje. Baigęs gana tipišką valstybinę vidurinę Naujojo Džersio priemiesčio mokyklą, atvykau į universitetą ir nutariau užsirašyti į kursus temomis, apie kurias nutuokiau mažai arba nieko. Taip patekau į šiuolaikinės Indijos istorijos kursą, kurį dėstė žavingas, veržlus ir kartu šiek tiek paslaptingas dėstytojas Davidas Luddenas. Kurse daugiausia dėmesio buvo skiriama nacionalizmo laikotarpiui – Gandhi, Nehru ir pastangoms sukurti nepriklausomą valstybę. Luddenas mums uždavė apie tuos laikus perskaityti tris knygas, kurių autoriai buvo skirtingu metu rašę nevienodų biografinių prielaidų istorikai. Jų pasakojamos istorijos taip skyrėsi, tarsi tos trys knygos nė nebūtų turėjusios bendros temos. Luddenas tai ir norėjo parodyti: istorija neatskiriama nuo žmogaus mąstysenos ir jo dabarties sąlygų.

Šios knygos aprėpiamam trijų tūkstantmečių laikotarpiui tai ypač tinka. Mūsų dienomis istorikai apie Kinijos praeitį nebūtinai rašo taip, kaip prieš šimtmetį ar penkis, arba kaip pačių istorinių įvykių laikais, ir kuo ta praeitis tolimesnė, tuo reikalas keblesnis. Kaskart, kai kokiam archeologui pavyksta geroje vietoje įbesti kastuvą, Kinijos senovės samprata ima keistis. Šitie klausimai šiais laikais ypač opūs, nes dabartinis režimas nepaprastai mėgsta perrašyti istoriją taip, kaip naudinga jo ideologiniams tikslams.

Ką daryti? Paprasto atsakymo nėra. Kiek galėjau, bandžiau išsiaiškinti, ką kinų pareigūnai, istorikai, poetai ir kiti intelektualai sakė apie įvykius, kuriuos patyrė, ar bent naudotis prieinamais šaltiniais, kuo mažiau nutolusiais nuo amžininkų laikmečio. Taip galima sužinoti kinų požiūrį beveik iš įvykio vietos. Tačiau net ir šis sprendimas tėra dalinis. Pavyzdžiui, kinų istorikai linkę aplinkybes aprašyti su ideologiniu atspalviu. Užuoat leidę analizę pakreipti patiems įvykiams, spraudžia juos į išankstinės pasaulio tvarkos sampratos rėmus. Antai kinų filosofija mokė, kad istorijos pakilimus ir nuosmukius lemia dora. Vadinas, dinastijos visada turėjo žlugti valdant blogiems žmonėms, o iškilti įkurtos gerų. Suprantama, tikrieji įvykiai klostėsi daug sudėtingiau.

Kai kur šioje istorijoje sau leidau elgtis laisvai. Rašant apie Kinijos ir kinų istoriją, vienas didžiųjų keblumų yra toks: bent jei terminai „Kinija“ ir „kinai“ vartojami turint omenyje šiuolaikines sampratas, pasakojant apie daugumą laikotarpių reikėtų sakyti, kad jų nė nebuvo. Egzistavo tik dinastijų valdžia arba žmonės, kuriuos siejo bendra civilizacija. Tačiau, vadovaudamasis sveika nuovoka, visoje knygoje tiesiog kalbėsiu apie „Kiniją“ ir „kinus“. Mintis, kad dabartinis kinų pasaulėvaizdis bent iš dalies yra dviejų tūkstantmečių senumo įvykių pasekmė, kai ką gali suerzinti. Istorijoje, kurią papasakosiu, tokių nepatogių interpretacijų bus ir daugiau. Savaiame suprantama, jokia visuomenė, kad ir kaip savimi besididžiuojanti, negali per nesuskaičiuojamus šimtmečius išlikti nepakitusi. Nereikia nė sakyti: dabartiniai kinai nėra tie patys kaip prieš šimtą metų – ar, juolab, prieš tūkstantį.

Tačiau gilindamasis į temą stebėjau, kiek daug esminių idėjų ir įsitikinimų atlaikė visas Kinijos patirtas politikos ir visuomenės permainas. Visi iš dalies esame savų pasaulio istorijų kūriniai. Kas yra gera ir bloga, mes Vakaruose vis dar sprendžiame pagal tūkstantmečių senumo Dešimt Dievo įsakymų arba Ezopo pasakėčias. Mūsų visuomenės sampratai turi įtakos Platono apmąstymai, šv. Augustino teorijos arba prieš aštuonis šimtmečius Didžiojoje laisvių chartijoje įamžinti principai. Kodėl kinai turėtų būti kitokie?

Vadinas, vieta, nuo kurios galima pradėti, yra tik viena. Pradžioje...